

Samer och livets slut: kunskap om traditioner för att utveckla framtidens vård

Recenserad avhandling: Lena Kroiks avhandling i Vårdvetenskap: Samer och livets slut: kunskap om traditioner för att utveckla framtidens vård.

Författare: Margareta Rämgård, docent Vårdvetenskap, Malmö Universitet.

Lena Kroiks (2021) avhandling *Samer och livets slut: kunskap om traditioner för att utveckla framtidens vård* är ett mycket viktigt bidrag till den forskning som berör jämlik vård och hälsa. En jämlik hälso- och sjukvård innebär ett jämlikt bemötande och en vård som är behovsstyrd oavsett etnisk tillhörighet, genus, sexualitet, religion eller annan trosuppfattning.

Samer i livets slut - ett utforskad område

Avhandlingen kan sättas in i ett spännande internationellt forskningsfält som berör behovet av en kulturanpassad vård relaterad till urbefolkningar i världen med ett syfte att studera önskemål och prioriteringar och behov hos dessa. Forskare från Kanada, Nya Zeeland och Australien har visat att det behövs en särskild anpassad vård som utgår ifrån urbefolkningars erfarenhetskunskap (Papps & Ramsden 1996, Prince et al 2018). Här har forskningen också en uppgift i att undersöka hur olika modeller och metoder kan säkerställa kulturell trygghet i slutet av livet. Det råder i dag ett kunskapsgap om samers särskilda behov, önsknningar och prioriteringar i livets slut. Syftet med avhandlingen är således att studera önskemål, prioriteringar, värderingar och behov såväl som uttryck bland samer relaterade till livets slut och omhändertagandet efter döden.

Avhandlingen utgår från begreppen kulturell trygghet och kulturell ödmjukhet samt ett teoretiskt ramverk av psykologen Kastenbaum (2019) som utformat en generell modell för ett dödsystem. Kastenbaums dödsystem består av en rad funktioner som att förebygga döden, ta hand om den döde och att göra döden begriplig. I en första initial analys i avhandlingen indelas dessa i tre kategorier: före döden, efter döden och efter livet. Dessa tre kategorier relateras sedan till Kastenbaums olika komponenter i dödsystemet: människor, platser, tid och objekt.

Avhandlingsarbetet består av fyra kvalitativa delstudier med olika design som bygger på intervjuer med 82 respondenter. De är samer eller personer som lever nära samer och som har kännedom om samers erfarenhetskunskap.

Resultatet speglas genom en tolkning av Antonovskys salutogena perspektiv (1979) som fokuserar på hälsa snarare än sjukdom. Det visar att kulturell trygghet för samer i livets slut präglas av ett särskilt samiskt dödsystem som länkar samman platser, människor och tid utifrån en icke linjär tidsuppfattning. Socio-kulturella aspekter som storfamiljen stöd, traditionell kunskap och symboler

men framförallt den nära relationen till landskapet är aspekter som måste tas hänsyn till när samer befinner sig i livets slut. Den samiska storfamiljen utgör också en väsentlig resurs som inte idag tas tillvara.

En viktig och angelägen avhandling för en jämlikare vård

Avhandlingen sätter fokus på flera viktiga aspekter. Tidigare internationell forskning har visat att genom att utveckla kulturbegrepp i vården som ”kulturell ödmjukhet” och ”kulturell trygghet” ges ökade möjligheter för urbefolkningars tolkningsföreträde då begreppet ”kulturkompetens” som annars ofta används i liknande studier tenderade att göra kulturer stereotypa runt vissa etniska och kulturella grupper och sammanhang. Ytterst handlar kulturell trygghet därför om en sorts socialpolitisk insikt om att ge en person möjlighet att upprätthålla sin kulturella särprägel genom att personen själv alltid skall ges tolkningsföreträde.

Avhandlingens metodval med flera induktiva uttolkande studier visar en progression i vilka metoder som valts vilket beskrivs utförligt så att den är lätt att följa. Den första kvalitativa studien utgörs utav en traditionell intervjustudie där forskaren Lena Kroik genom sin kulturella förförståelse upplever en slags objektivering av sina respondenter i själva metoden. Hon väljer därför i sina kommande studier att anta ett mer reflekterande förhållningsätt som bygger på en mer interaktiv dialog med respondenterna. Då den första studien visat att landskapet och olika platser är en central komponent i den samiska döds-kulturen har en av studierna förlagts till vandringar på fjället med narrative själva landskapet. I en senare studie använder Kroik samtalsverktyget ”DÖbra kortleken” som stimulerar reflektioner och får respondenterna att fördjupa sina tankar om livets slut. Möjligen kunde det reflexiva förhållningsättet som dessa utmärkta metodval representerar kunnat problematiseras mer i avhandlingen.

Utifrån sitt resultat problematiserar Kroik att tiden inte är linjär i den samiska kulturen. Livet före döden och efter döden är tätt sammanflätade. Exempelvis innebär inte döden slutet utan naturen fungerar som ett vardagsrum, där döden lever vidare över generationerna. Själven lever vidare och personer materialiseras i landskapet där platser har en speciell funktion för att förebygga döden, ta hand om den döde och att göra döden begriplig. Landskapet förenar och bygger broar mellan livet och döden i ett cirkulärt slutet system snarare än i en horisontell tidslinje. Avhandlingens resultat problematiserar också dessa platser och landskaps betydelse men kunde möjligen fördjupat detta ytterligare genom att använda kulturgeografiska begrepp om identitet och förankring (Rämgård 2006). Det samiska dödssystemet innebär också en sociokulturell anknytning till sociala system av storfamiljen som är tätt förknippad med landskapet. Genom heliga platser före och efter döden närmar sig avhandlingen en andlig dimensionen i ett socio-ekologiskt perspektiv.

Forskning om urfolk sätter fokus på generella problem i vården

Forskning om urfolk är betydelsefull för att förstå människans relation med sin miljö såväl socialt och kulturellt som materiellt. Som kulturgeograf vill jag påstå att detta är ett generellt fenomen som också kan ses utanför den samiska kulturen. Men där den samiska traditionen har vissa särdrag som är viktiga att beakta för att samer skall få en trygg vård i livets slut. Kroiks avhandling är därför också angelägen forskning för att förstå mänskliga behov av identitet och förankring.

De kulturella mekanismerna måste bli en del av omvårdanden för att Sverige skall få en kulturell trygg och säker vård. Personal i hälso- och sjukvård samt omsorg behöver därför i högre utsträckning anta ett kultursensitivt bemötande där patienter/brukare och invånare ges möjlighet att själva uttrycka sina kulturella behov. Lena Kroik föreslår att den kunskap som finns i det samiska dödsystemet borde bättre tas tillvara av det svenska hälso- och sjukvårdssystemet. Hon menar att personer med samiskt ursprung kan här agera brobyggare mellan den samiska kulturen och det svenska hälso- och sjukvårdssystemet. Kulturella brobyggare fyller ett stort behov i dagens svenska hälso- och sjukvård om vi skall uppnå jämlik vård och hälsa för alla befolkningsgrupper. Internationellt har brobyggarfunktioner även varit viktiga för att i ökad utsträckning fånga upp de sociala determinanter som skapar ohälsa, då detta ofta fodrar en insikt i olika kulturella värden (Rämgård & Avery 2021).

Avhandlingen har stor betydelse för förståelsen av ett samiskt dödsystem och den samiska traditionen i relation till livets slut. Men den bör också beaktas som ett viktigt inslag i den internationella forskningen i vårdvetenskap om kulturell trygghet i vården generellt, samt i hur en framtida vård i livets slut skall utformas för att bli mer jämlik och rättvis för människor med olika ursprung.

Referenser

- Antonovsky A (1979). *Health, Stress and Coping*, San Francisco, Jossey-Bass Publishers.
- Kroik L (2021). *Samer och livets slut – Kunskap om traditioner för att utveckla framtidens vård*, Institutionen för omvårdnad, Umeå universitet.
- Kastenbaum R (2019). *Death, Society and human experiences*, New York, Routledge.
- Kelley Prince, Adin S, Brazil K, Crow M, Smith J (2018). Developing palliative care programs in Indigenous communities using participatory action research: a Canadian application of the public health approach to palliative care: *Ann Palliative Medicine*, 7, (2) S, 52-72.
- Papps E & Ramsden L (1996). Cultural safety in nursing: The New Zealand experience. *International Journal of quality in health care*. 8 (5), 491- 497.
- Rämgård M (2006). *The power of place, existential crises and place security in the context of pregnancy*. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lund universitet.
- Rämgård M & Avery H (2021) Lay Health promoters empower neighbourhoods – results from a community - based research programme in southern Sweden, manus.